

Anna Kostecka-Sadowa
Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków
ORCID: 0000-0002-2287-904X
e-mail: annasadowa@op.pl

Polskie zapożyczenia leksykalne w ukraińskiej gwarze nadsańskiej (na przykładzie kilku wsi z regionu mościskiego)

Lexical borrowings from Polish in the Ukrainian dialect spoken in the San river area (on the example of villages from the region of Mostiska)

The influence of the Polish language on the Ukrainian local dialect results from the long-lasting contact between the two languages and from the bilingualism of those who speak them. On the basis of the presented examples one may draw the conclusion that the complicated cultural and linguistic situation of the inhabitants of southern borderland, especially those belonging to the middle-aged and the young generation, results in the fact that it is difficult for them to specify their identity and to distinguish which language item is actually Ukrainian and which is a borrowing. The analysis of their Ukrainian dialect shows that its condition results from the development of both the external processes and the internal processes which include a diffusion of Polish influences. Sometimes it is difficult to distinguish foreign influences from preserved archaisms or from the language's own change and development.

Słowa kluczowe: gwara ukraińska, zapożyczenia leksykalne, kontakty polsko-ukraińskie, świadomość językowa, zróżnicowanie pokoleniowe

Key words: Ukrainian local dialect, lexical borrowings, Polish-Ukrainian contacts, linguistic awareness, generational divergence

Celem opracowania jest ukazanie, w jakim stopniu ukraińska gwara nadsańska uległa w ciągu dziejów wpływowi sąsiadujących z nią gwar polskich; pokazanie funkcjonowania polskich zapożyczeń leksykalnych w gwarach ukraińskich na przykładzie kilku wsi regionu mościskiego obwodu lwowskiego oraz ich analiza w przekroju pokoleniowym. Omawiam polskie wpływy językowe w gwarze ukraińskiej w zakresie słownictwa. Ludność ukraińska na całym badanym terenie obecnie dominuje, chociaż i społeczność polska stanowi znaczny odsetek mieszkańców – Polaków zamieszkujących

w większym skupisku¹. Badaniami dialektologicznymi została objęta lokalna społeczność ukraińska wsi Czyszki, Hańkowice, Myszlatyce oraz Krysowice w regionie mościskim, w których Ukraińcy stanowią obecnie większość narodową, bo prawie 85% mieszkańców. Pozostałe 15% to ludność polska, która w latach dziewięćdziesiątych XX w. stanowiła niemal 30% mieszkańców tych wsi².

Materiał leksykalny zgromadziłam podczas eksploracji na tych terenach w latach 2014–2017. Badaniami zostały objęte osoby w różnym wieku, które od urodzenia mieszkają w tych miejscowościach. Wszyscy respondenci wywodzą się z rodzin chłopskich. Łącznie w badaniach wzięło udział 360 osób. Zebrane słownictwo zweryfikowałam wśród badanych respondentów reprezentujących dwa pokolenia³: starsze, urodzone w latach 1946–1970 (dalej st.) oraz średnie, urodzone w latach 1971–1990 (śr.) w celu określenia jego żywotności w języku, w czynnym zasobie leksykalnym.

Słusznie pisał Stefan Warchoń, że badania zróżnicowanej genetycznie leksyki, zwłaszcza na pograniczach językowych w językach blisko spokrewnionych, powinny być prowadzone na małym i ściśle zlokalizowanym terenie, a nawet ograniczonym do jednej, dobrze wybranej wsi, ponieważ z wieloletnich badań językoznawców nad polsko-ukraińskim pograniczem językowym wynika, że „wszelkiego rodzaju uogólnienia o charakterze teoretycznym i odnoszące się do większych arealów gwarowych, które nie opierają się na wcześniej przeprowadzonych badaniach szczegółowych, są mało wiarygodne, często zawodne, mylące” (Warchoń 2002: 168). Na terenach, na których mieszana ludność słowiańska żyje od wieków, istnieją dwa równoległe systemy językowe, a większość słownictwa jest genetycznie wspólna, różni się tylko cechami fonetyczno-fonologicznymi, prozodycznymi bądź morfologicznymi.

Problem wyodrębnienia słownictwa, które jest leksyką zapożyczoną z drugiego systemu językowego, jest niezwykle złożony, a jego rozwiązanie, by mogło być wiarygodne, musi być oparte na solidnych podstawach źródłowych. Dlatego też potrzebne są gruntowne badania systemowe, uwzględniające oba systemy językowe będących w kontakcie gwar, jak i uwarunkowania historyczno-kulturowe, wyznaniowe itp. Nie we wszystkich przypadkach pochodzenie wyrazu daje się precyzyjnie ustalić, ponieważ oba języki – polski i ukraiński – mają wiele słów wspólnych lub podobnych, co jest uzasadnione pokrewieństwem i długoletnimi wzajemnymi wpływami.

¹ www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=miejsca&id=2084&lang=pl

² <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mościska>

³ Przedziały pokoleniowe podaję według Jerzego Sierociuka: I. urodzeni przed rokiem 1920; II. urodzeni w latach 1921–1945; III. urodzeni w latach 1946–1970; IV. urodzeni w latach 1971–1995; V. urodzeni po 1996 r. (Sierociuk 2003: 133).

Badane przeze mnie tereny to miejsca, gdzie ludność polska i ukraińska od wieków żyła obok siebie. Wspólne życie na wielkich przestrzeniach, bliskość kultur oraz ściśle powiązania historyczne pozostawiły ślad w języku mieszkańców. Historia wzajemnych kontaktów, a w związku z tym wpływów językowych polsko-ukraińskich, jest długa i trwa od czasów, „kiedy się te dwa zespoły językowe wyodrębniły z jednego pnia prasłowiańskiego i od kiedy użytkownicy tych dwóch języków zaczęli mieszkać obok siebie” (Jeciw 1997: 45).

Respondenci identyfikują się jako tutejsi, mają swoją mowę oraz słownictwo, a nazwy gwarowe, mimo poczucia obcości – polskości czy „ruskości” – tu, na pograniczu wschodnim, nie mają konotacji ujemnej. Są neutralne, służą często jako jedyny sposób określenia i nazywania pewnego fragmentu rzeczywistości. W kontaktach rodzinnych, sąsiedzkich mieszkańcy nie unikają wyrazów o proveniencji polskiej czy wschodniosłowiańskiej, ponieważ weszły one do stałego zasobu leksykalnego badanych wsi. Nie zawsze są też świadomi swojej przynależności dialektalnej, gdyż nie u wszystkich wykształciła się świadomość tego, co ukraińskie, a co polskie, dlatego – co polskie, a co ukraińskie, określają na wycucie.

Omawiana gwara ukraińska zaliczana jest do zespołu gwar dialektu południowo-zachodnio-ukraińskiego, obejmuje dawne tereny Nadsania – ziemie położone na północ od nurtu Sanu, między rzeką Strwiąż na południu, do Bełzca i okolic Tomaszowa Lubelskiego na północy (Хомчак 2017: 50). Gwara nadsańska obejmuje niewielki obszar: na zachodzie i północnym zachodzie graniczy z obcym systemem – gwarami polskimi, na północnym wschodzie i wschodzie z gwarami naddniestrzańskimi, a na południu z lemkowskiemi i bojkowskiemi.

Termin „gwara nadsańska” wskazuje na bezpośrednie usytuowanie gwary w dorzeczu rzeki San, wprowadzony został do terminologii naukowej w 1923 r. przez Wsewołoda Hancowa („надсянські говори”). Obszar gwar nadsańskich jest różnie określany w pracach językoznawczych. Na terenie dzisiejszej Polski gwary nadsańskie występowały pomiędzy liniami biegnącymi od Sanoka i Dobromila na południe oraz rzeką Tanew, na północ od Tarnobrodu. Wschodnia zaś granica gwar nadsańskich, oddzielająca ten obszar językowy od gwar naddniestrzańskich, nie jest do końca określona. Hryhorij Szyło lokalizuje gwary nadsańskie w granicach dzisiejszej Ukrainy w postaci wąskiego pasa wzdłuż granicy polsko-ukraińskiej pomiędzy Niżankowicami a Krakowcem (Шило 1957: 16). Władysław Kuraszkiewicz wskazuje teren od Dobromila po Rawę Ruską (Kuraszkiewicz 1965: 220). Maria Przepiórska zaś wyznacza granice południową na południe od linii Dynów–Przemyśl, dalej mówi o pograniczu z gwarami lemkowskiemi

i bojkowskimi (Пшеп'юрьська 1938: 6). Współczesny podział administracyjny wskazuje, że teren Nadsania obejmuje region mościski, jaworowski, północny pas samborskiego i starosamborskiego obwodu lwowskiego.

Gwara nadsańska przez wiele lat była pomijana zarówno przez językoznawców, jak i etnologów, jest zatem najmniej zbadana (Хомчак 2007: 249), a materiały leksykograficzne gwary nadsańskiej omawiane są w zaledwie kilku pracach, np. Ivana Werchratskiego (1900), Marii Przepiórskiej (1938), Mychajła Onyszkiewicza (1995). Intensywne prace leksykograficzne w ostatnich latach prowadzi m.in. Łesia Khomchak (2007, 2008, 2009a, 2009b, 2010 i in.).

Przez wiele wieków zarówno język ukraiński wpływał na język polski, a przede wszystkim na gwary polskie pogranicza, jak i język polski wywierał ogromny wpływ na ukraiński język literacki oraz ukraińskie gwary. Ślady tego są widoczne we współczesnym ukraińskim języku literackim oraz w gwarach zachodnioukraińskich. Wiele polonizmów, najczęściej zewnętrznie zruszczonych czy rozwiniętych pod względem słowotwórczym lub znaczeniowym, występuje powszechnie w ukraińskim języku literackim. Tadeusz Lehr-Spławiński notuje następujące przykłady: *вибитний, хлопець, міць, міцний, отримати, обіцяти, повинен, повіт, полудневий, порівняти, правдоподібно, передплата, перешкода, скринка, цікавий, цілковитий, цілком*. Znaczna liczba leksemów pochodzi z języków zachodnioeuropejskich, a zapożyczona została za pośrednictwem polszczyzny: *автор, адвокат, бакалавр, барва, бутилка, газета, гербата, пакунок, рахувати, шабля* i in. (Lehr-Spławiński 1938: 122–123).

Największy wpływ język polski miał na dialekt łemkowski, na drugim miejscu plasuje się grupa gwar nadsańskich, która jest przedmiotem moich badań. Podobnie uważał Fedot Żyłko: „Знаходячись на пограниччі української мовної території, в безпосередньому сусідстві з польською мовою” gwary nadsańskie „з одного боку, зберігають давні риси української мови, а, з другого – підпали під вплив польської мови (особливо в лексичному складі)” (Жилко 1955: 116).

Przyswajanie nowszego słownictwa pozwala na obserwację pewnych mechanizmów zapożyczania. Pomimo znacznej transformacji gwar nadsańskich pod wpływem licznych czynników językowych oraz pozajęzykowych, w mowie badanych informatorów można zaobserwować jeszcze wiele zjawisk fonetycznych, gramatycznych oraz leksykalnych. Wśród zebranych systemowych osobliwości gwar nadsańskich, które odnotowałam u respondentów, jest bardzo wiele cech przejętych z okolicznych gwar polskich.

Potwierdzenia użycia w języku ukraińskim szukałam w słownikach języka ukraińskiego: *Словник української мови*. Pod kier. I.К. Білодіда

(dalej: СУМ) oraz *Словарь української мови*, Б.Д. Грінченко, w słowniku etymologicznym języka ukraińskiego *Етимологічний словник української мови*. Pod red. О.С. Мельничука (dalej: ЕСУМ), słowniku etymologicznym języków słowiańskich *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Pod red. О.Н. Трубачева (dalej: ЭССЯ). Pomocą służyły mi również ukraińskie słowniki gwarowe: *Надсяння: традиційна культура і побут* Михайла Глушка i Лесі Хомчак oraz *Словник західнополіських говірок* Григорія Аркушина.

Proces przenikania zapożyczeń w obydwu grupach był znany od dawna. W świadomości mówiących pewne ustalenia, co należy do polskiego systemu gwarowego, a co do ukraińskiego, są czasem przypadkowe i częściowo zmienne. Jednak wiele wyrazów należy niewątpliwie do jednego lub drugiego systemu językowego i można to uzasadnić analizując je historycznie⁴. Wiele jednostek leksykalnych w badanej gwarze ukraińskiej używanych jest obocznie, np. *plachta – radno; bydło – skotyна – chudoba; krowa – tetuszka; stado – czereda – tabun; trzoda – hurba; wengier – charaszajnik; pes – sobaka; padlina – ścierwo – zdochlina – zdechlatyna; kogut – piweń; skorupa – lupina*. Wiele leksemów jest dostosowanych do systemu ukraińskiego tych gwar pod względem fonetycznym czy fleksyjnym, np. *jaskilka* (pol. jaskółka), polskie samogłoski nosowe funkcjonują w następujących przykładach: *beńkart, ksionc, wcionż, gemba, menżczyzna, wengier* i in., prasłowiańskie *-ě-* jest realizowane jako *-a* (zamiast ukr. *-i*) w leksemach: *dziad, wcali, szad'*, odnotowałam formę z *-ar* zamiast ukr. *-or*: *bardzo* oraz połączenie *-dl-* zamiast odpowiednika ukr. *-l-*: *mnindłyty*; obecne są tu wyrazy ze spółgłoską *ć, dź* zamiast ukr. *t', d'*, np.: *ciotka, dziad, dziś* bądź formy z *-c-* zamiast ukr. *-cz-*: *macocha, micnyj, piec, ja chcu* itp. Zebrane przykłady wykazują fonetyczne i morfologiczne przystosowanie do ukraińskiego kontekstu językowego, w większości otrzymują końcówki czy afiksy paradygmatów rzeczownikowych, przymiotnikowych lub czasownikowych.

Analiza semantyczna zapożyczonego słownictwa pozwala na ustalenie pewnych centrów tematycznych, wokół których gromadzą się zapożyczone

⁴ W latach 1957–1960 Michał Łesiów, badając gwary dziewięciu wsi na Lubelszczyźnie, zebrał obfity materiał gwarowy w polskich i ukraińskich wsiach. Cały materiał podzielił na cztery zasadnicze grupy i uporządkował rzeczowniki dotyczące tematu „Hodowli” parami wyrazowymi – polski : ukraiński. Wśród zebranego słownictwa 20% stanowią rzeczowniki brzmiące w M lp. identycznie w obu systemach gwarowych, 45% całości pary wyrazowe różnią się tylko pewnymi cechami fonetycznymi, 21% odmienne są pod względem morfologicznym, zaś tylko 14% są to wyrazy zupełnie różne (Łesiów 1978: 279). Z kolei Stefan Warchoł zajął się próbą wyjaśnienia przyczyn i okoliczności pojawienia się w polskiej gwarze wsi Łabunie dubletów leksykalnych, w których jeden wyraz jest rodzimy, drugi wschodniosłowiański (Warchoł 2002: 167–178).

do gwar ukraińskich leksemy polskie. To pozwala na orientację, jaką rolę pełniły obce jednostki leksykalne w słownictwie ukraińskim, poprzez jakie dziedziny życia wchodziły do gwar ukraińskich tego regionu.

Zgromadzone zapożyczenia wskazują na antropocentryczny charakter. W polu semantycznym związanym z człowiekiem słownictwo odnosi się do czynności wykonywanych przez człowieka, nazw zawodów, dochodzą też nazwy przedmiotów używanych przez człowieka.

Nazwy określające **człowieka, nazywające jego zajęcia, zawody, nazwy stopni pokrewieństwa** (23) stanowią pokazną grupę wśród odnotowanych polonizmów. Są to: *beńkart* ‘nieślubne dziecko’ (pol. bękart), *chlupak* ‘człowiek głupi’, *chorunżyj* ‘człowiek niosący chorągiew’ (pol. chorąży, СУМ хорунжий, хоружий), *ciotka* (СУМ тітка), *dziad* ‘biedak, żebrak’ (СУМ дід), *gospodynia* (СУМ господиня), *kawalir* (СУМ кавалір, z nm. przez polskie pośrednictwo ЕСУМ II 334), *kobita*, *kuliżanka*, *kuśmistrynia* ‘kucharka na weselu’ (USJP kuchmistrzuni), *marszałok* (СУМ маршало́к), *macocha* (СУМ ма́чуха), *menżczyzna* (СУМ мужчина), *mołodzież* (СУМ dial. молоді́ж), *najduch* (pol. gw. najduch), *nauczyciel* (СУМ учитель, вчитель), *neboszczyk* (СУМ небі́жчик), *pachotek* ‘chłopiec, młodzieniec’ (СУМ rzad. пахо́лек), *położna*, *teściowa*, *teściu*, *wengier* ‘człowiek kastrujący zwierzęta’, *zawitka* ‘dziewczyna z nieślubnym dzieckiem’. Z 23 leksemów zaledwie dwa nie są już używane przez pokolenie średnie badanych respondentów: *zawitka* oraz *wengier*.

Następna grupa rzeczowników, która wysuwa się na pierwszy plan, to pożyczki związane z dziedziną życia domowego i przydomowego – **wyrazy dotyczące sprzętu gospodarskiego i części mieszkaniowych** (23): *banty* ‘rozpora, belka, spajająca krokwie lub umieszczona między ścianami’ (pol. bant, СУМ банта), *bicz*, *blat*, *boisko* ‘miejsce przeznaczone do ręcznej młócki zboża’, *chałupa* (СУМ халу́па), *dom* (СУМ ді́м), *karetk*, *klepisko* ‘miejsce przeznaczone do ręcznej młócki zboża’ (pol. klepisko), *korytarz* (СУМ коридо́р), *meszkanie* (pol. mieszkanie, СУМ мешкання), *pasieka* (СУМ пасі́ка), *piec* (СУМ пі́ч), *pikarnia* (СУМ пекарня), *płatwa* ‘belka podpierająca krokwie na dachu’ (СУМ dial. платва), *pokij* (pol. pokój), *powala* ‘powala’ (СУМ dial. повала), *przybudówka* (pol. przybudówka), *rygel* (pol. rygiel, СУМ риге́ль), *szosa*, *wendzidło* ‘żelazny pręt, będący częścią uzdy, służący do kierowania koniem’ (pol. wędzidło), *włókno*, *zakład* (СУМ за́клад), *zapiecuk* (pol. zapiecek). Z grupy tej wyrazy *banty*, *płatwa* oraz *wendzidło* już nie są używane przez średnie pokolenie.

Wśród **nazw pożywienia** znalazły się następujące polonizmy (20): *babka* (*wielkanocna*), *huby* ‘grzyby’, *galaretk*, *jagły*, *kanapka* (СУМ кана́пка), *kiszka* (pol. kiszka, СУМ кишка), *kluski*, *maczka* ‘potrawa z maki’, *mizeria*

‘sałatka ze świeżych ogórków’, *paluszki* ‘kluski z gotowanych kartofli, mąki i surowego jajka; kopytka’, *pyzy*, *placok* (СУМ dial. пляцок), *podływa* ‘sos’, *rosił* (СУМ rzad. росіл); *salceson* (СУМ сальцесон), *smug* ‘potrawa z mąki’, *sztrucla*, *zacirka*, *zupa* (СУМ зупа), *galop-zupa* ‘zupa ugotowana na szybko’. W grupie tej spośród 20 wyrazów poświadczonych w mowie starszego pokolenia jedynie wyraz *smug* był nieznanym respondentom średniego pokolenia.

Kolejną wyróżniającą się liczebnością grupą są wyrazy nazywające **różne części garderoby** (20): *bluzka*, *botki* (СУМ ботки), *gorset* ‘wcięty kaftan bez rękawów, barwnie wyszywany’, *kabat* ‘krótkie wierzchnie okrycie’ (СУМ dial. кабат), *kulczyki* (СУМ dial. кульчик), *kozaki*, *kurali* (СУМ куралі), *kuszula* (СУМ dial. кушуля), *majtki*, *meszty* ‘półbuty’, *nogawice* ‘spodnie’ (СУМ dial. ногавиці), *spodni* (СУМ сподні), *pasok* (СУМ пасок), *sandały*, *sukienka* (СУМ суконка), *plaszcz*, *plaszczcie* (СУМ плащ), *torba* (СУМ торба), *taśma* (СУМ тасьма), *ubrannia*, *wbrannia* (СУМ вбрання), *zapaska* ‘fartuch’ (СУМ запаска). Z czego tylko trzy wyrazy są zachowane w słownictwie biernym, ale już nieużywane przez pokolenie średnie, są to: *gorset*, *kabat*, *zapaska*.

Do grupy nazw **sprzętów kuchennych** należą następujące polonizmy wymieniane przez badanych użytkowników gwary nadszańskiej (11): *naczynie* ‘sprzęt z jakiegoś materiału do picia, jedzenia, noszenia, trzymania pożywienia’ (Brückner 1989: 352), (СУМ начиння); *rogal* ‘długie narzędzie do wyjmowania garnków z pieca; rynka ‘nieduży garnek’ (z polskiego, a tam z niemieckiego *rīna* ЕСУМ V 78), (СУМ ринка); *rondel*, *rondelyk* ‘nieduże naczynie do smażenia’ (za polskim pośrednictwem z francuskiego *rondelle* ‘coś okrągłego’ ЭССЯ III 500); *patelnia* (z polskiego, z francuskiego *patelle* ‘naczynie metalowe, taca’ z łac. *patella* ‘drobne naczynie, patelnia’ ЕСУМ IV 313), (СУМ dial. пательня); *bratwanka*, *brytwanka* ‘metalowe naczynie do pieczenia’ (pol. brytfanna, za polskim pośrednictwem z niemieckiego *Brätpfanne* ‘patelnia’ (ЕСУМ I 247); *vydelyc* (pol. widelec, СУМ вилка); *łyżka* (СУМ ложка); *chochla* (СУМ dial. хохля); *mydnica* ‘miska’ (pol. miednica); *obrus* (СУМ dial. обрус). Z tych jedenastu leksemów tylko jeden leksem *rogal* już nie jest używany przez młodszych respondentów.

Liczna jest też grupa wyrazów dotycząca niektórych **obrzędów**, są one powszechnie znane wszystkim informatorom (10), np.: *cmyntar* (pol. cmentarz, СУМ цвинтар), *kryżmo*, *krzyżmo* (pol. krzyżmo, СУМ крижмо), *kszynu* (pol. chrzciny, СУМ хрестини), *narodynu* // *urodynu* (СУМ народини, уродини), *pacir* ‘pacierz’, *pohrib* (pol. pogrzeb, СУМ похорон), *trumna* (pol. trumna, СУМ труна), *wino* ‘wiano, posag’ (pol. wiano, СУМ віно), *zaloty* ‘zaręczyny’ (pol. zaloty, СУМ зальоти), *zrenkowynu* ‘zaręczyny’ (pol. daw. gw. zrękowiny).

Do **nazw części ciała** (6) należą następujące polonizmy: *gęba* (pol. gęba), *kark* (СУМ карк), *krosty* (СУМ короста), *ziobru* (pol. zebro, СУМ ребро), *kryżi* (СУМ крижі), *kryżbanty*, *krzyżbanty* ‘krzyże’: *Ne byj mene pó kryżbantach* (śr., st.); (< nm. półhalka *Kreuzband*, *Kreuz* ‘krzyż’; *Band* ‘węzeł’). Wyraz *krzyżbanty* (*kryżbanty*) jest używany żartobliwie wśród użytkowników średniego pokolenia.

W czynnym zasobie słownikowym funkcjonują następujące przykłady **nazw roślin** (5): *czosnak* (pol. czosnek, СУМ часник), *kalafior*, *koper* (СУМ кріпець), *papryka* (СУМ перець), *pokrywa* (pol. pokrzywa, СУМ кропива). Wyrazy te są znane i używane przez wszystkich badanych respondentów.

Najmniejszą liczbę polonizmów stanowi grupa **nazw zwierząt** używana przez wszystkich użytkowników tej gwary nadsańskiej (5): *drup* (pol. drób), *jaskiłka* // *jaskiwka* ‘jaskółka’ (СУМ ластівка), *maciora*, *ogier* (СУМ рзад. огир).

W czynnym zasobie słownikowym funkcjonują następujące przykłady o różnej tematyce, obecne w języku wszystkich respondentów (9), np.: *cionża* (pol. cięża); *churoba* (СУМ dial. хуроба), *gulka*, *hustec* ‘gościec’, *hyndyl* ‘handel’, *kazalnycia* ‘ambona’ (pol. gw. kazalnica), *kazannia* ‘kazanie’, *kolij* ‘kolej’, *kropla* (СУМ dial. кропля, СУМ крапля): *kropla w mori*; *osząd*, *szad* ‘szadz’, *pańszczyzna* (СУМ панщина), *prezent* (СУМ рзад. презент); *porid* (СУМ dial. порід); *porodiwka* (pol. porodówka); *różnycia* (pol. różnica, СУМ різниця); *nema różnyci*; *wyjście* (СУМ вихід): *ne maty wyjścia*; *obawa* (СУМ dial. обава): *bez obawy*, *ne było obawy*; *wugir* (pol. ugór, СУМ облir), *zaloty* ‘zaręczyny’, *zerku* ‘ziarnko’ (СУМ зерно, зернятко).

Osobne miejsce zajmują czasowniki, przymiotniki, zaimki, przysłówki oraz spójniki. Zgromadzone leksemy poświadczone są w mowie wszystkich użytkowników gwary ukraińskiej. W czynnym zasobie słownikowym funkcjonują następujące przykłady:

- czasowniki (23): *choruwaty* ‘chorować’ (СУМ dial. хорувати, ukr. хворіти); *chotity*, *chtity* ‘chcieć’ (СУМ pot. хоміти, хміти): *ja ne chтила toho*, 1os. 1p.: *ja ne chcu*; *czopuwaty*, *zaczopuwaty* ‘zatykać czopem, korkować’, *dłubaty* ‘dłubać’ (СУМ довбати), *dziobaty* ‘dziobać’, *hadaty* ‘mówić’, *krempuwaty* ‘krępować’, *kstyty* ‘krzcić’ (СУМ хрестити); *mnindłyty* ‘międlić’; *operdolyty* ‘zwymyślać, skrzyczeć’ (pol. wulg. pierdolić); *pidbyty* ‘przymocować’; *pilnuwaty* ‘pilnować’; *plontaty* ‘płatać’; *poronyty*, *zronyty* ‘poronić’, *pówisty* ‘powiedzieć’; *ryćkaty* ‘ryć’, *tlumaczyty* ‘tłumaczyć’ (СУМ толкувати), *urodyty* ‘urodzić’ (СУМ вродуми), *wirgaty* ‘wierzgać’, *wściekatysi* ‘wściekać się’, *wydity* ‘widzieć’ (СУМ dial. вудіти): *świt ny wydiw żyby tak bytu*; *zaperty* ‘zaprzec’; *zapomjanuty* ‘zapomnieć’: *ja już zapomjanuła pru teby*;

- przymiotniki (6): *fajnyj* (СУМ dial. файний), *choryj* (СУМ dial. хорий), *ładnyj* (СУМ pot. ладний), *paskudnyj* (СУМ pot. паскудний), *lnianyj*, *wścieknutyj* ‘wściekły’;
- przysłówki, spójniki (16): *akurat*, *bardzo*, *dziś*, *jak zwykli*, *już*: *już toho nyma*; *ładni*: *ny ładni tak zahlidaty byz wikno*; *nic*, *normalni*, *owszem*, *prypuśćmo*, *przeważni*, *raptowno*, *tra*, *wcali*, *zasadniczo*, *ży*, *żyby*.

Wśród przysłówków pojawiają się specyficzne dla tej gwary formy i/lub znaczenia zapożyczone z gwar polskich (3): *spierwszy* w znaczeniu ‘wcześniej’, *micno* w znaczeniu ‘bardzo’, *hew* ‘tu’.

Zaimek *bez* jest używany w dwóch znaczeniach: „bez” i „przez”, podobnie jak w gwarach polskich: *byz durohu* ‘przez drogę’, *byz lis* ‘przez las’, *byz riczku* ‘przez rzekę’. Stan ten utrzymuje się w mowie również u młodszych użytkowników gwary ukraińskiej (zob. Przepiórska 1938: 45).

Zgromadzona liczba polonizmów unaocznia ich rolę w gwarze nadsańskiej. Polonizmy te to w większości wyrazy o zasięgu regionalnym. Zostały mniej lub bardziej zukrainizowane, przystosowane do systemu języka ukraińskiego głównie drogą substytucji dźwiękowej lub przez przekształcenie wygłosu wyrazów polskich i nadanie im ukraińskiej fleksji.

Do zapożyczeń leksykalnych należą przede wszystkim wyrazy odnoszące się do życia codziennego, realiów codziennej rzeczywistości. Najwięcej dotyczy określeń domu, gospodarstwa domowego, narzędzi gospodarczych czy nazw związanych ze sprzętami kuchennymi, nazwami pożywienia, bo przecież przedmioty ludowe odtwarzają kulturę materialną, w swoich nazwach niosą odbicie historii, mentalności ludności, która je stworzyła i z nich korzysta.

Zapożyczenia polskie w mowie średniego pokolenia respondentów stanowią pokaźną grupę zasobu leksykalnego – z zebranych 181 polonizmów używanych w mowie starszego pokolenia aż 172 leksemy funkcjonują w czynnym zasobie słownikowym u respondentów pokolenia średniego.

Większość przedstawionego materiału różni się odpowiednimi cechami fonetycznymi, stosunkowo mniejsza część – cechami morfologicznymi. Taki stan rzeczy można wyjaśnić tym, że większość słownictwa w gwarach polskich i ukraińskich badanego terenu jest rodzima i należy do zasobu ogólnosłowiańskiego. Co więcej, część słownictwa na badanym terenie przenika z jednego systemu językowego do drugiego, wzajemnie mieszając się.

Materiał językowy podany wyżej pokazuje, że ukraińska gwara nadsańska ulegała od dawna wpływom okolicznych gwar polskich. Najsilniej w badanej gwarze występują polskie cechy fonetyczne i morfologiczne oraz leksykalne. Wynika to z faktu, że na gwarę ukraińską już od najdawniejszych czasów zaczęły oddziaływać okoliczne gwary polskie.

Zgromadzony materiał wskazuje na znaczną transformację zjawisk kulturowych oraz gwary nadsańskiej na początku XXI w., jednak żywy język przedstawicieli starszego pokolenia utrzymuje dialektalne rysy na różnych poziomach językowych, a wypowiedzi typowych przedstawicieli Nadsania są wartościowym źródłem poznania etnografii tych terenów.

Wykaz skrótów

- Słpsl – *Słownik prasłowiański*. Red. F. Sławski T. I–VIII. Wrocław 1974–2001.
 USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. T. 1–4. Warszawa 2003.
 ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Red. O.H. Трубачев. T. 1–. Москва 1974–.
 ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. Red. O.C. Мельничук. T. I–VI. Київ 1982–2011.
 СУМ – *Словник української мови*. Kier. I.K. Білодід. T. I–XI. Київ 1970–1980, (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>)

Literatura

- Brückner A. (1989): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. V. Warszawa.
 Czyżewszki F., Sajewicz M. (1992): *Polsko-ukraińskie paralele leksykalne w gwarach b. powiatu włodawskiego*. [W:] *Między Wschodem a Zachodem*. Cz. IV: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*. Red. J. Bartmiński, M. Łesiów. Lublin, s. 121–132.
 Czyżewszki F., Warchoń S. (1998): *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*. Lublin.
 Dejna K. (1948): *Elementy polskie w gwarach zachodnio-małopolskich*. „Język Polski” XXVIII, z. 3.
 Janiak B. (1995): *Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem. Fonetyka, fonologia, słownictwo*. Łódź.
 Karaś M. (1958): *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych*. „Język Polski” XXXVIII, z. 4, s. 286–296.
 Karaś M. (red.) (1975): *Studia nad dawną dialektologią polską i ruską (Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ)*. „Zeszyty Naukowe UJ CCCLXXVI. Prace Językoznawcze” z. 44.
 Kość J. (2000): *Archaizmy a interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych*. „Slavia Orientalis” XLIX, z. 3, s. 451–462.
 Kuraszkiewicz W. (1965): *Uwagi o gwarze ukraińskiej we wsi Biszcza pod Biłgorajem*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. V, s. 219–222.
 Kuraszkiewicz W. (1985): *Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej*. Warszawa.
 Lehr-Splawiński T. (1938): *Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*. Lwów–Warszawa.
 Łesiów M. (1973): *Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej*. „Slavia Orientalis”, XXII, z. 1.
 Łesiów M. (1978): *Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach pogranicza*. [W:] *Z polskich studiów slawistycznych. Seria Językoznawstwo*. Warszawa, s. 279–286.
 Rąkowski G. (2007): *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej*. Cz. III: *Ziemia Lwowska*. Pruszków.
 Rieger J. (2002): *Ze słownika gwar nadsańskich (na podstawie zapisów Stefana Hrabca)*. [W:] *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Kier. J. Rieger. Warszawa, s. 11–16.

- Rieger J. (2012): *Gwary nadsańskie w nowym świetle*. „Slavia Orientalis” LXI, z. 2, s. 231–256.
- Sajewicz M. (1993): *O ustalaniu przynależności językowej gwar peryferyjnych (na przykładzie gwar poleskich)*. [W:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*. Red. S. Warchoń. Lublin, s. 255–261.
- Sierociuk J. (2003): *Założenia metodologiczne badań języka wsi*. „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”. T. XI. Red. Z. Krążyńska i Z. Zagórski. Poznań, s. 131–136.
- Stieber Z. (1938): *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*. Kraków.
- Warchoń S. (1992): *Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych*. Lublin.
- Warchoń S. (2002): *Dublety leksykalne w polskiej wyspowej gwarze wsi Łabunie na polsko-ukraińskim pograniczu językowym*. [W:] „Studia Dialektologiczne II”. Red. B. Dunaj, J. Okoniowa. Kraków, s. 167–178.
- Ziłyński I. (1932): *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*. Kraków.
- Аркушин Г. (2000): *Словник західнополіських говірок*. Т. 1, 2. Луцьк.
- Верхратський І. (1900): *Про говір долівський*. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові”. Т. XXXV, ст. 1–128.
- Грінченко Б.Д. (1907–1909): *Словарь української мови*. Т. I–IV. Київ.
- Жилко Ф.Т. (1955): *Нариси з діалектології української мови*. Київ.
- Лесів М. (1997): *Українські говірки у Польщі*. Варшава.
- Онишкевич М. (1995): *Атлас давніх говорів Надсяння та суміжних земель (АГН)*. [W:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Red. M. Kondratiuk. Białystok, s. 41–51.
- Пшепюрська М. (1938): *Надсянський говір*. „Праці Українського Наукового Інституту. Т. XLIV: Серія філологічна”. Кн. 7. Warszawa [przedruk w: Пшепюрська-Овчаренко М. (2007): *Мова українців Надсяння*. Перемишль, s. 87–212].
- Хомчак Л. (2007): *Лексика родинної обрядовості Надсяння у лексикографічних джерелах*. [W:] *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип 2. Депортації 1944–1951. Red. М. Литвин. Львів, s. 249–253.
- Хомчак Л. (2008): *З історії дослідження надсянських говірок*. „Діалектологічні студії 7. Традиції і модерн”. Red. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, s. 171–182.
- Хомчак Л. (2009a): *Матеріали до етнолінгвістичного словника родинної обрядовості Надсяння: родильний обряд*. „Діалектологічні студії 8. Говори південно-західного наріччя”. Red. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, s. 199–237.
- Хомчак Л. (2009b): *Назви учасників родильного обряду на Надсянні*. „Діалектологічні студії 8. Говори південно-західного наріччя”. Red. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, s. 36–55.
- Хомчак Л. (2010): *Полонізми в лексиці родинної обрядовості надсянських говірок*. „Діалектологічні студії 9. Запозичення та інтерференція”. Red. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, s. 159–176.
- Хомчак Л., Глушко М. (2017): *Надсяння: традиційна культура і побут*. Львів.
- Шило Г. (1957): *Південно-західні українські говори УРСР на північ від Дністра*. Львів.
- Шило Г. (2008): *Наддністрянський регіональний словник*. Львів.
- www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=miejsca&id=2084&lang=pl
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mościska>

Streszczenie

Oddziaływanie na przestrzeni wieków dwóch sąsiednich narodów – polskiego i ukraińskiego – miało wpływ na oddziaływania na siebie obu zespołów językowo-kulturowych. Koegzystencja gwary polskiej i ukraińskiej doprowadziła do wzajemnego przenikania się i interferencji obu systemów. Dzięki bezpośrednim kontaktom dwujęzycznej ludności

z okolicznych wsi dochodziło do stopniowego i często nieuświadomianego przejmowania z ich gwar takich cech językowych, zwłaszcza na poziomie systemu fonetycznego, morfologicznego oraz w zakresie słownictwa, które z biegiem czasu utrwaliły się jako cechy systemowe, a jednocześnie pozbawione cech obcości. Zgromadzony materiał przynosi wiele interesujących faktów dla wzajemnych stosunków polsko-ukraińskich. Dotyczy to oddziaływań zarówno w zakresie słownictwa, jak i fonetyki, przy czym można śledzić w różnych punktach rozmaite stopnie wzajemnego oddziaływania i kierunki owych wpływów.